

תוכניתו הכלכלית של נשיא מצרים א־סיסי להקמת אוניברסיטאות חדשות, 3 בספטמבר 2020. צילום: חדשות אל־אייאם.

משחק בשלוש מערכות: האם מצרים עלולה להיקלע לסערה מושלמת?

משה אלבו

מצרים חווה דינמיקה מסוכנת של התלכדות משברים בזירות שונות, המייצרים איום מורכב ורב־ממדי על ביטחונה הלאומי: כישלון צבאי אפשרי במלחמת השלוחים בלב ובהתחזקות השפעה הטורקית בזירה; מהלכיה החד־צדדיים של אתיופיה בניהול משבר 'סכר התחייה' וההשלכות הישירות על משק המים המצרי; התפרצות מגפת הקורונה; וכן הסימנים המדאיגים להתפתחות משבר כלכלי רחב היקף. אופן ההתמודדות עם האיומים השונים הוא אבן בוחן לתפקוד המשטר והנשיא מבחינת דעת הקהל והציבור, אך לא פחות חשוב מכך, בראי המוסדות המדינתיים והביטחוניים. כישלון ופגיעה בדימוי של מצרים ובאינטרסים של הביטחון הלאומי עלולים לערער את מעמד הנשיא ולהביא לטלטלה נוספת בזירת הפנים. ההיתכנות לערעור היציבות במצרים גוברת בתקופה הקרובה, וזאת נוכח עוצמת האתגרים, מורכבותם והחיבור ביניהם. עם זאת, לדינמיקה ולהתנהגות של השחקנים השונים (ההנהגה, המערכת הביטחונית־צבאית, הציבור המצרי, המערכת האזורית והבינלאומית) נוכח האירועים תהיה השפעה מכרעת על התוצאה הסופית.

מילות מפתח: מצרים, עבד אל־פתאח א־סיסי, יציבות פנימית, קבלת החלטות, מעצמות, לוב

מבוא

מצרים חווה דינמיקה מסוכנת של התלכדות משברים בזירות שונות, המייצרים איום מורכב ורב־ממדי על ביטחונה הלאומי: כישלון צבאי אפשרי במלחמת השלוחים בלוב והתחזקות ההשפעה הטורקית בזירה; מהלכי החד־צדדיים של אתיופיה בניהול משבר סכר התחיה וההשלכות ישירות על משק המים המצרי; התפרצות מגפת הקורונה; וכן הסימנים המדאיגים להתפתחות משבר כלכלי רחב היקף.

המיקוד העולמי והאזורי בשנים האחרונות בזירות עימות שונות במזרח התיכון דחק את האג'נדה של קהיר לשוליים, והקשה עליה לגבש מהלכים מדיניים כדי לקדם מענה לסוגיות מרכזיות של ביטחונה הלאומי. יתרה מזאת, מגפת הקורונה טורפת את הקלפים ומושכת בחודשים האחרונים את רוב הקשב והאנרגיות הבינלאומיות והאזוריות. כך, הסוגיות האסטרטגיות ביטחוניות שמצרים מבקשת לקדם נדחקות אל מחוץ לסדר היום העולמי, ובמידה מסוימת גם האזורי, והיכולת של קהיר לנהל את המשברים השונים בכלים מדיניים מצטמצמת. עם זאת, אופן ההתמודדות עם האיומים השונים הוא אבן בוחן לתפקוד המשטר והנשיא מבחינת דעת הקהל והציבור, אך לא פחות חשוב מכך, בראי המוסדות המדינתיים והביטחוניים. כישלון ופגיעה בדימוי של מצרים ובאינטרסים של הביטחון הלאומי עלולים לערער את מעמד הנשיא ולהביא לטלטלה נוספת בזירת הפנים.

הטענה המרכזית במאמר זה היא כי ההיתכנות לערעור היציבות במצרים גוברת בתקופה הקרובה, וזאת נוכח עוצמת האתגרים ומורכבותם, והחיבור ביניהם. עם זאת, לדינמיקה ולהתנהגות של השחקנים השונים (ההנהגה, המערכת הביטחונית־צבאית, הציבור, המערכת האזורית והבינלאומית) נוכח האירועים תהיה השפעה מכרעת על התוצאה הסופית.

יציבות המשטר המצרי בעידן שלאחר הטלטלה

אף אחד לא יכול לשחק בביטחון מצרים כשאנחנו פה. אני אמות לפני שמישהו יפגע בביטחון המדינה. אני נשבע שלא ארשה זאת, ואני נכון למות עבור ביטחון מצרים. אני מוכן למות אבל שֶׁ־100 מיליון יחיו. אני אומר לכם זאת כי אני רואה את מה שקרה לפני שבע־שמונה שנים, וזה לא יקרה שוב במצרים! מי שלא הצליח בזמנו, חושב שצליח כעת? לא! אתם מכירים אותי ואתם יודעים שאני מדבר

נאמנה. בחיי האל! המחיר של ביטחון המולדת ויציבות המדינה הוא חיי וחיי הצבא! אני לא מדינאי, אני לא איש של דיבורים. מעולם לא דיברתי כך, אבל אנו לא נבנה את המדינה מדיבורים בלבד (אל־נֶטֶן הוֹ אֶל־הַדֶּף, 2018).

ההתבטאות יוצאת הדופן של הנשיא א־סיסי במסגרת המרוץ לנשיאות של 2018 מבטאת את חזרת ההגמוניה הצבאית והשלטון האוטוריטרי הנשיאותי לשליטה מלאה על ענייני המדינה. הבחירות לנשיאות מצרים נערכו במאוס 2018, וכבר אז היה ברור שהמסר המרכזי של הנשיא הנבחר הוא כי יציבות קודמת לחירויות, וכי מהפכת ינואר 2011 – אשר הביאה בתפיסת המשטר לפגיעה עמוקה בביטחון הלאומי המצרי, לערעור תחושת הביטחון של האזרח ולעליית תנועת האחים המוסלמים לשלטון – לא תתרחש שוב, אם זה יהיה תלוי בצבא ובהנהגה הפוליטית. הסיסמה 'הצבא והעם' שתלויה כיום בכל קרן רחוב בקהיר ממחישה את הרעיון שהצבא הוא גורם הכוח המרכזי שאחראי על ניהול העניינים במדינה ומוביל אותה, וכי כל ערעור על השלטון מבטא פגיעה ישירה באינטרסים של הצבא ובביטחון המדינה. "מדינת המוסדות" המצרית בגלגולה הנוכחי מבססת את ההגמוניה השלטונית באמצעות חיזוק הדומיננטיות של הצבא ומערכת הביטחון, המשטרה ומערכת המשפט, הממסד הדתי והבירוקרטיה הפקידותית, וכן המערכת הפוליטית שסרה למרות הדירקטיבה הנשיאותית. היציבות המשטרית מבוססת על עוצמת המוסדות ועל נאמנותם למרכז הנשיאותי. התערעור חלק מהתמוכות יכולה לזעזע את המבנה כולו, ולכן המאמץ המרכזי של משטר מהפכת יולי 2013 הוא למנוע זאת בכל מחיר, ולוודא את נאמנות המשענות הפנימיות.

המשטר הפיק את לקחי מהפכת ינואר 2011 והוביל בשנים האחרונות תהליך הדרגתי של דיכוי זכויות אזרח וחסול כל התנגדות שיכולה להתפתח בזירה הציבורית ובחברה. המשטר פעל במסגרת ביסוס ההגמוניה האוטוריטרית "החדשה־ישנה" למעצר פעילים השייכים לתנועות פוליטיות־אזרחיות־ליברליות, וכן הוציא אל מחוץ לחוק את תנועת האחים המוסלמים, אשר לה משקל היסטורי ונוכחות ארגונית נרחבת בחברה המצרית. כמו כן, המשטר הוביל תהליך הדרגתי של השתלטות מלאה על התקשורת (ממסדית ועצמאית) והפעלת כלי אכיפה אגרסיביים באינטרנט, לצד שימוש נרחב בכלי תודעה במדיה החברתית כדי לעצב את סדר היום התקשורתי על כל גווניו. לצד זאת, הנשיא הוביל חקיקה שפגעה בזכויות האזרח תוך ביסוס הרתעה אפקטיבית, כדי למנוע כל ביטוי של מחאה ציבורית (Blaydes, 2019).

שהעבירו ביקורת על המשטר וביקשו לחולל שינוי ברוח מהפכת ינואר 2011 (Egypt arrests two more prominent activists, 2019).

- חוק הסייבר וטכנולוגיות המידע שהעביר הנשיא א-סיסי באוגוסט 2018, אשר אסר על פרסום רעיונות קיצוניים המזוהים עם ארגוני טרור החותרים תחת ביטחון המדינה במדיה החברתית. החוק מאפשר חסימה של אתרים שהוגדרו על ידי בית המשפט כסיכון לביטחון הלאומי ומעצר הגורמים שעומדים מאחוריהם. המשטר המצרי חסם מאות אתרים בתואנה כי הם מהווים איום על ביטחון המדינה, וכך הגביר את השליטה על התקשורת המקומית תוך ביסוס הרתעה אפקטיבית באמצעות האיום של הפעלת כוח (Feingold, 2018). עם זאת, המשטר אינו מצליח לחסום את השיח הביקורתי כלפיו בעידן של תקשורת גלובלית. כלי תקשורת מקטר ומטורקיה מפרסמים חדשות לבקרים ידיעות שמשחירות את פעולותיו של המשטר בכלל ושל הנשיא בפרט, לצד ביקורת נוקבת שמועברת בכלי תקשורת בינלאומיים מערביים. דוגמה בולטת לאירוע תקשורתי שיצא מכלל שליטה הוא של קבלן הבנייה מוחמד עלי, אשר עבר להתגורר בספרד ופרסם ממקום גלותו סדרה של סרטוני וידאו ויראליים, שבהם חשף את השחיתות העמוקה לכאורה של הצבא והנשיאות. הסרטונים זכו למיליוני צפיות והופצו באופן נרחב בעיקר באמצעות אל-ג'זירה, והביאו להפגנות נדירות במצרים נגד השחיתות של המשטר והנשיא. ההפגנות המחישו כי למרות הדיכוי הנרחב, הציבור עדיין מסוגל להניע מהלכים בזירה הציבורית, גם אם מוגבלים ומצומצמים בשלב זה (Who is Mohammed Ali?, 2019).
- החוק לשעת חירום – החוק שהופעל במצרים כמעט לאורך כל הקדנציה של הנשיאים סאדאת ומובארכ השפיע עמוקות על מצב זכויות האדם במדינה, ואפשר למשטר להפעיל כוח לא מרוסן ולא מפקח נגד האזרחים. החוק נתפס בציבור המצרי כביטוי לכוח השרירותי של המשטר שלא נדרש לתת דין וחשבון על פעולותיו, והפך לאחד הנושאים המרכזיים במחאה הציבורית של ינואר 2011. החוק בוטל על ידי שר ההגנה וי"ר המועצה העליונה של הכוחות המזוינים, הגנרל מוחמד חוסיין טנטאווי (24 בינואר 2011), שעמד בראש ממשלת המעבר לאחר הדחתו של מובארכ. החוקה ב-2012 (בעת שלטון האחים המוסלמים) והחוקה ב-2014 (בהנהגת א-סיסי) הגבילו את החלת החוק לשעת חירום לשלושה חודשים בלבד, על בסיס הבנת הרגישות הציבורית הקיימת בנוגע לחוק. באפריל 2017 השיב הנשיא א-סיסי את החוק

בהקשר זה, הכרונולוגיה של הדיכוי מצד המשטר תסייע בהצגת התהליך המדורג של השבת ההגמוניה השלטונית למערכת הביטחונית-צבאית:

- חוק ההפגנות שהועבר בנובמבר 2013 על ידי ראש הממשלה עדלי מנצור, ומנע הלכה למעשה את היכולת של קבוצות חברתיות להתארגן ולצאת למחאה ציבורית. החוק זכה לביקורת נוקבת מצד תנועות וארגוני זכויות אדם בזירת הפנים וכן ממשלות בזירה הבינלאומית. החוק ביטא מהלך סמלי ומעשי של המשטר שביקש למנוע היתכנות של מחאה ציבורית, וכן "הצהרת כוונות" של מנגנוני הביטחון על נכונותם להפעיל כוח כדי לאכוף חוק זה. החוק ביטא בעיקר את ההיפרדות הפומבית של המשטר מאתוס 'מהפכת כיכר תחריר' (Egypt: New protest law, 2013).

ההפגנות המחישו כי למרות הדיכוי הנרחב, הציבור עדיין מסוגל להניע מהלכים בזירה הציבורית, גם אם מוגבלים ומצומצמים בשלב זה.

- 'טבח ראבעה אל-עדויה' והוצאת תנועת האחים המוסלמים אל מחוץ לחוק: ב-14 באוגוסט 2013 הסתערו כוחות הביטחון והצבא המצרי על שני מרכזי מחאה בקהיר, בכיכר אל-נח'ה ובכיכר ראבעה אל-עדויה, שבהם התרכזו פעילי ומנהיגי תנועת האחים המוסלמים בעקבות הדחתו של הנשיא מורסי. ההסתערות הצבאית התרחשה לאחר שישה שבועות של שביתת שבת של פעילים ומנהיגים מתנועת האחים המוסלמים וממפלגת החירות והצדק. ארגון זכויות האדם תיאר את ההסתערות כאחד מאירועי ההרג הגדולים בהיסטוריה המודרנית של ציבור מפגינים, שבמסגרתו נהרגו כ-817 אנשים (All according to plan, 2014). בספטמבר 2013 החליט בית המשפט המצרי על הוצאת הארגון אל מחוץ לחוק והורה על החרמת כל נכסיו. בדצמבר 2013 הגדיר המשטר המצרי את תנועת האחים המוסלמים כארגון טרור, וביצע גל מעצרים רחב היקף של חברי התנועה וההנהגה. התנועה ירדה למחתרת ובכירה נעצרו או הצליחו להימלט אל מחוץ למדינה.
- מעצר בכירי תנועת 'קבוצת ה-6 באפריל', אשר הייתה אחת מן הקבוצות האפקטיביות והפעלתניות בהובלת המחאה העממית נגד הנשיא מובארכ והנשיא מורסי. התנועה כללה צעירים ומשכילים בעלי מודעות פוליטית שביקשו לקדם את רעיון הדמוקרטיה במדינה. המעצר של מנהיגי התנועה ביטא מדיניות רחבה של מעצר אקטיביסטים צעירים

חיסלו את עתידם והרסו את משפחותיהם (אל-אסואני, 2017).

האם הציבור סיים בשלב זה את תפקידו כמוביל תהליכי שינוי פוליטיים, וקולו אבד נוכח הפנמת מחיר המחאה וחוסר התוחלת שלה, בשל היעדר אלטרנטיבה פוליטית ממשית? האם הציבור חדל להיות גורם "מערער יציבות" נוכח הרתיעה שלו מהידרדרות לאנרכיה, או שמא מדובר בקונספציה שיש לאתגר בפרספקטיבה המחקרית הקיימת? האם המהפכה הבאה תגיע דווקא משורות הממסד הביטחוני צבאי, נוכח עוצמת האתגרים שההנהגה המצרית נדרשת לתת להם מענה?

יציבות המשטר המצרי בעידן של יריבות גוברת בין המעצמות

המזרח התיכון חזר להיות בשנים האחרונות "חצר אחורית" של תחרות השפעה גוברת בין המעצמות, כאשר מאבקי הכוח על משאבי אנרגיה, נתיבי שיט בינלאומיים, שוק מכירות אמצעי הלחימה, שליטה בתשתיות לאומיות מקומיות ובטכנולוגיות המידע והתקשורת משפיעים על מדינות האזור ועל יכולת התמרון שלהן לפעול בזירה האזורית והבינלאומית.

התחרות הגוברת בין ארצות הברית לרוסיה במזרח התיכון, לצד כניסתה של סין ככוח כלכלי משפיע באמצעות יוזמת 'החגורה והדרך' וההשקעות הנרחבות בתשתיות מקומיות, מאפשרות למשטרים הערביים לנהל מדיניות עם מרחבי גמישות רבים יותר בזירה הבינלאומית, אך גם עם סיכון רב יותר לכניסה למשבר לא מתוכנן עם אחת המעצמות. ההתנהלות של המדינות הערביות מהדהדת את הדינמיקה של המלחמה הקרה, וזאת באמצעות אימוץ מדיניות של גיוון משענות ונכונות לסיכונים מחושבים בניהול הקשר האסטרטגי עם המעצמות כדי לממש אינטרסים לאומיים (Singh, 2020).

מנגד, הטלטלה במזרח התיכון והשלכותיה השפיעו ישירות על אינטרסים גלובליים והביאו למעורבות צבאית ישירה של מדינות ומעצמות בסכסוכים ובמשברים באזור. סוגיית היציבות של המדינות במזרח התיכון הפכה לאינטרס של הכוחות השונים בזירה הבינלאומית, ולא רק של המשטרים המקומיים, נוכח ההשלכות הישירות של מחיר ערעור היציבות על הביטחון הלאומי שלהן: סכנת תפוצה של קבוצות טרור ורעיונות אסלאמיים רדיקליים, התפתחות של תופעת פליטות רחבת היקף, אינטרסים בתחום האנרגיה, משברים הומניטריים ובריאותיים ועוד. לצד זאת, המעורבות הבינלאומית נועדה לקדם אינטרסים גיאואסטרטגיים פרטיקולריים ומאמץ לבסס

לשעת חירום, בעקבות פיגועי טרור שהתבצעו בכנסיות קופטיות והביאו למותם של 45 מתפללים. החוק הוארך מנקודה זו ואילך מדי שלושה חודשים. באפריל 2020 אישר הפרלמנט המצרי תיקון לחוק לשעת חירום אשר הרחיב במידה משמעותית את סמכויות הנשיא וכוחות הביטחון, כדי לאפשר למשטר להתמודד עם משבר הקורונה ללא בירוקרטיה מיותרת. הביקורת המרכזית כיום נגד המשטר היא על כך שהוא מנצל את הסמכויות הרחבות שמעניק החוק לגופי הביטחון ולצבא, כדי לפגוע בזכויות אדם במדינה ולהפעיל דיכוי רחב ושיטתי נגד כל גורם שנתפס כאיום על יציבות המשטר (Brown, 2017).

בפברואר 2019 התקיים משאל עם שאישר לנשיא עבד אל-פתאח א-סיסי להישאר בתפקיד עד 2030. הנשיא, שזכה ברוב מוחלט של הציבור (96.94 אחוזים) בבחירות שהתקיימו במאי 2014, הצליח במהלך שתי הקדנציות האחרונות לבסס שלטון אוטוריטרי מדכא ולחסום כל התארגנות של אופוזיציה ממסדית או ציבורית. תנועת האחים המוסלמים הוצאה אל מחוץ לחוק והתשתית שלה במצרים פורקה. האופוזיציה הליברלית התאדתה ואין לה ביטוי פרלמנטרי או חוץ-פרלמנטרי משמעותי. האינטלקטואל עלאא' אל-אסואני, אחד מהיחידים שמשמיעים את קולם, ממשיך לקרוא לאימוץ עקרונות הדמוקרטיה במצרים, להדחת הנשיא א-סיסי ולפירוק המבנה הצבאי שמנהל את המדינה ממהפכת יולי 1952. התביעה הכללית המצרית הגישה נגד אל-אסואני במארס 2018 תביעה בגין פגיעה במוסד הנשיאות והצבא, בשל המאמרים שפרסם בעיתונות זרה. אל-אסואני העדיף לא להסתכן במאסר עם שובו למצרים, וכך נמצא למעשה בשנתיים האחרונות בגלות כפויה בארצות הברית (Hincks, 2019). עם זאת, הביקורת שמותח אל-אסואני כיום מופנית גם לציבור ולא רק למשטר. בספרו 'מועדון המכוניות של מצרים' מציג אל-אסואני את חוסר בשלותו של הציבור להוביל שינוי ואת קבלת גזירת הגורל של שלטון שמספק ביטחון ויציבות, לצד דיכוי כל ביטוי של חופש וחירות. "הדמוקרטיה היא הפתרון" היא סיסמה שגורה במאמריו של אל-אסואני, אך נכון לעכשיו העם מעדיף יציבות על פני חירויות בסיסיות:

ובכן הנה הם, הפחדנים והכנועים, מקבלים בחזרה את זכויותיהם מבלי שימרדו נגד אלקו ויפגעו בכבודו, אלא באמצעות ציות, כניעה מוחלטת והסכמה לקבל על עצמם את עונשיו, אכזריים ככל שיהיו. הם נשאו באורך רוח את סבלם והרכינו את ראשם בפני הסופה, ולבסוף זכו לשוב ולקבל את הטיפים, ואילו המורדים

משפיעות על מערכת היחסים המתפתחת בין המדינות (Mohamed, 2019).

המהלך המצרי נועד לחזק את מקורות התמיכה המדיניים והביטחוניים של המשטר באמצעות ביסוס שיתופי פעולה אסטרטגיים עם רוסיה וסין, בעיקר בשל החשש משינוי מדיניות אמריקאי שעלול לאתגר את הלגיטימציה של המשטר נוכח הפגיעה הקשה בזכויות אדם ובעקרונות הדמוקרטיה במדינה. באופן קונקרטי, החלפה אפשרית של הממשל האמריקאי לאחר הבחירות לנשיאות בנובמבר 2020 עשויה להשיב את השיח על זכויות אדם למרכז הבמה ביחסים הדו־צדדיים בין המדינות. בתרחיש זה, החשש המרכזי הוא ממהלכים אמריקאיים שיספקו "רוח גבית" לגלי מחאה ציבוריים אשר יערערו את יציבות המשטר, בדומה למקרה ההדחה של הנשיא מובארכ במהפכת ינואר 2011. מנגד, המדיניות המצרית החותרת להידוק היחסים הביטחוניים והכלכליים עם רוסיה וסין כרוכה בסיכון מחושב מול הממשל האמריקאי, אשר מבקש לבלום את ההשפעה הרוסית והסינית הגוברת במזרח התיכון גם באמצעות שימוש בכלים של ענישה, פגיעה בסיוע ומשבר מדיני (Wadhams, 2019; Kirkpatrick, 2018). השנה הקרובה תציב מבחן מנהיגות לא פשוט למשטר המצרי, אשר יאלץ להתמודד עם שורה של אתגרי חוץ מורכבים ונפיצים, ובכללם שינוי אפשרי במדיניות האמריקאית כלפי קהיר.

מערכת השלוחים בלוב - דינמיקה של הסלמה

טורקיה מסתמנת כמנצחת הגדולה במערכת השלוחים המתחוללת בלוב. הקריאה המצרית להפסקת אש ולהתנעת משא ומתן בין הצדדים הלוחמים בלוב (קריאה להפסקת אש ולהתנעת משא ומתן, 2020) נתפסת כהכרה בכישלון המהלך הצבאי של הצבא הלאומי הלובי בהובלת הגנרל ח'ליפה חפטר להדחת ממשלת ההסכמה הלאומית בראשות פאיז אל־סראג', וביטוי לחולשה. הניצחון מבסס את הנוכחות וההשפעה הטורקית בזירה ומאיים על האינטרסים הביטחוניים והכלכליים של מצרים בלוב ובמזרח הים התיכון. כוחות הצבא הלאומי הלובי (LNA) בהובלת הגנרל חפטר, אשר ביססו את שליטתם במזרח המדינה ובדרומה, פתחו באפריל 2019 במבצע צבאי לכיבוש טריפולי בסיוע שכירי חרב רוסים ובתמיכה צבאית של מצרים ואיחוד האמירויות הערביות, במטרה להשלים את ההשתלטות על כל מוקדי הכוח במדינה. בשלב מסוים נראה היה כי המבצע הצבאי ישיג את מטרותיו. המאמצים הבינלאומיים ליישוב המשבר נכשלו ונדמה היה כי כיבוש

השפעה ולהקריין עוצמה, תוך בלימת כוחות מתחרים בהקשר של תחרות גלובלית מתעצמת (Al-din & Badi, 2020).

ההנהגה המצרית תופסת את התמיכה האמריקאית כהפכפכה, לא אמינה ולעיתים אף מסוכנת ליציבות המשטר, כפי שהומחש בתפקיד השליילי שמילאה וושינגטון במהלך מהפכת ה־25 בינואר 2011, שהביאה להדחת הנשיא מובארכ.

במסגרת דינמיקה זו של מעורבות גוברת של כוחות אזוריים ומעצמות בזירות עימות שונות במזרח התיכון, מצרים בהנהגתו של הנשיא עבד אל־פתאח א־סיסי חתרה לחיזוק קשריה האסטרטגיים עם רוסיה וסין, תוך שימור המשענת האמריקאית. מדיניות זו התגבשה על רקע המשבר ביחסים בתקופת הנשיא אובמה, במיוחד לאחר ההפיכה הצבאית ב־30 ביוני 2013 והדחתו של הנשיא מורסי, וכן נוכח החשש של ההנהגה המצרית מהפסקת הסיוע הביטחוני והכלכלי האמריקאי. ההנהגה המצרית תופסת את התמיכה האמריקאית כהפכפכה, לא אמינה ולעיתים אף מסוכנת ליציבות המשטר, כפי שהומחש בתפקיד השליילי שמילאה וושינגטון במהלך מהפכת ה־25 בינואר 2011, שהביאה להדחת הנשיא מובארכ. עם זאת, קהיר מבקשת לשמר את הסיוע והתמיכה האמריקאית ככל הניתן בהיבט המדיני והביטחוני, תוך פיתוח מקורות תמיכה חלופיים (Berman & Albo, 2020).

בהקשר זה, האינטרס המצרי לחיזוק היחסים האסטרטגיים, בעיקר עם רוסיה, נובע ממספר מניעים: גיוון מקורות ההתעצמות והרכש הביטחוני והצבאי (משנת 2015 נחתמו עסקאות רכש משמעותיות של כלי טיס מתקדמים, מערכות הגנה אווירית, מערכות נ"ט ועוד); הצורך בגיבוי של מעצמה בזירה הבינלאומית בתרחיש של משבר עמוק ביחסים עם ארצות הברית סביב סוגיית הפגיעה בזכויות אדם ובדמוקרטיה במדינה; פיתוח מיזמים כלכליים ואזרחיים משותפים רחבי היקף וארוכי טווח (בהקשר זה, שני פרויקטים אסטרטגיים בולטים: הקמת כורי הכוח הגרעיניים בצפון־מערב מצרים, אשר נבנים וממומנים על ידי רוסיה, וכן הקמת אזורי התעשייה המשותפים בתעלת סואץ); הידוק שיתוף הפעולה הצבאי הממוקד במעורבות במלחמת האזרחים בלוב; ההבנה השוררת בין מנהיגי המדינות בסוגיות הקשורות לאסטרטגיה ולמדיניות בנוגע לסכסוכים ומשברים במזרח התיכון (סוריה, לוב), לצד העובדה שסוגיות הקשורות לזכויות אדם ולדמוקרטיה אינן רלוונטיות ואינן

במוסקבה ובקהיר עלול להוביל למהלך של הסדר בלחץ רוסי ומצרי – עם חפז או בלעדיו. הקריאה של הנשיא א-סיסי להפסקת אש ולחידוש המשא ומתן בין הכוחות הניצים מבטאת את ההבנה המצרית כי בשלב זה של המערכה יש להפעיל כלים מדיניים שישרתו את האינטרס הביטחוני של קהיר, וכן לבלום היתכנות של תבוסות נוספות שישנו את תמונת המלחמה בלוב. ממשלת ההסכמה הלאומית דחתה בשלב זה את היוזמה המצרית ופתחה במהלך צבאי לכיבוש עיר החוף האסטרטגית סירת הנמצאת בין טריפולי ובנגאזי, אשר לה חשיבות מרכזית לתעשיית הנפט של המדינה. הכוח המניע נמצא בידי צבא ממשלת ההסכמה הלאומית, וכיבוש קו סירת-אל-ג'ופרה עלול להביא בהמשך לנפילת בנגאזי וטוברוק ולבסס את ההשפעה הטורקית על לוב כולה. מצב זה מבחינת מצרים הוא בלתי נסבל (ע'אנמי, 2020). מלחמת השלוחים בלוב מתעצמת והדמיון לזירה הסורית הולך וגובר, הן בשל המעורבות הגוברת של המעצמות ושל הכוחות האזוריים היריבים והן בשל אוזלת היד של המערכת הבינלאומית לאכוף הפסקת אש ולהפעיל אמברגו אפקטיבי על העברת אמצעי לחימה. דמיון נוסף קשור לעובדה ששדה הקרב הפיזי בלוב מבטא רק ממד אחד בתחרות האזורית והבינלאומית על הארכיטקטורה של האגן המזרחי של הים התיכון, וביריבות האידיאולוגית השוררת בין מחנה האסלאם הפוליטי למצרים.

במסגרת זו מצרים מבקשת להפוך לרכזת (hub) אזורית של אנרגיה, תוך התבססות על מתקני הנזלת הגז המצויים ברשותה. קהיר הקימה את פורום הגז של מזרח הים התיכון (EMGF), שנועד לרכז את המאמצים האזוריים לפיתוח גז במזרח הים התיכון ולאגד את שיתופי הפעולה הקיימים במסגרת ארגונית אחת. וינטר ולינדנשטראוס הציגו את האופן שבו הידוק היחסים הביטחוניים והכלכליים של מצרים עם יוון וקפריסין קדם להקמת הפורום והתבטא בשורה של הסכמים: הנחת צינורות להזרמת גז מקפריסין למתקני ההנזלה במצרים; חיבור רשתות החשמל; התוויית גבולות כלכליים בים התיכון; פיתוח מיזמי תיירות משותפים; אימונים צבאיים משותפים ועוד. טענתם בהקשר זה הייתה כי הדרה מכוונת של טורקיה מפורום הגז וחיזוק היחסים האסטרטגיים של מצרים עם יוון, קפריסין וישראל הובילו לקידום מהלכים לעומתיים של טורקיה, שנועדו לבלום את היוזמות של המדינות במזרח הים התיכון (וינטר ולינדנשטראוס, 2019).

טורקיה מערערת על תקפות ההסכמים שנחתמו בין קפריסין והאיים היווניים לבין מצרים וישראל ומפרשת אותם כמהלך לבידודה האזורי. מזכר ההבנות שנחתם

טריפולי, שהייתה נתונה במצור וספגה הפגזות תדירות, הוא רק עניין של זמן (El-Gamati, 2020).

הסיוע הצבאי הטורקי הגיע בעיתוי קריטי. הנשיא הטורקי הביע את מחויבותה של אנקרה לממשלת ההסכמה הלאומית, ובנובמבר 2019 נחתמו שני הסכמים עם ממשלתו של אל-סראג': סימון הגבולות הכלכליים-הימיים בין המדינות והסכם לשיתוף פעולה צבאי. בדצמבר 2019 הגיעו ללוב אנשי צבא טורקים על תקן יועצים, כוחות מיליציה לוחמים מסוריה, מערכות הגנה אווירית, מערכות לוחמה אלקטרונית ומל"טים מתוצרת טורקית, ששינו הלכה למעשה את פני המערכה (Wehrey, 2020). טורקיה – בניגוד לתמיכה הצבאית הבלתי מוצהרת של רוסיה, מצרים ואיחוד האמירויות – פעלה בגלוי להעברת סיוע צבאי לממשלתו של אל-סראג'. כיבוש בסיס חיל האוויר אל-ואטיה ב-18 במאי סימל את נקודת המפנה במערכה, נוכח העובדה כי הבסיס שימש מפקדה מבצעית ולוגיסטית ראשית של כוחות הצבא הלאומי. בשבועות שלאחר מכן השתלטו כוחותיו של אל-סראג' על רוב המרחב הצפון-מערבי של המדינה, והסבו תבוסה צבאית קשה לכוחותיו של חפז (כיצד שינתה טורקיה את כיוון המלחמה בלוב, 2020).

בהקשר זה הציג הנשיא המצרי את יוזמתו להסדרה בלוב, שכללה דרישה מהאו"ם לקבוע מפגש בג'נבה להתנעת המשא ומתן בין הצדדים הנלחמים; החלת הפסקת אש מה-8 ביוני; פירוק והוצאת כל המיליציות הזרות הנלחמות מלוב; הקמת פורום לניסוח חוקה שחבריו מייצגים את שלושת האזורים המרכזיים בלוב (דרום, מזרח ומערב); וכן הקמת מועצת נשיאים שתמנה בהמשך ראש ממשלה מוסכם. עם זאת, ההצהרה שהוצגה בקהיר בנוכחות הגנרל חפז ודובר הפרלמנט הלובי צאלח לא נועדה להביא לסיום המערכה, אלא להפעיל לחץ על כוחות ממשלת ההסכמה הלאומית לעצור את מתקפת הנגד, ולגייס את דעת הקהל הבינלאומית לבלימת המהלכים הטורקיים בלוב (קריאה להפסקת אש ולהתנעת משא ומתן, 2020).

התבוסה הצבאית במערכה על טריפולי ונסיגת כוחות הצבא הלאומי הלובי ושכירי החרב הרוסים הובילו להעמקת המעורבות הרוסית בזירה. מטוסי קרב רוסיים נשלחו בעקבות התבוסה מסוריה לשדה התעופה אל-ג'ופרה במרכז לוב, כדי לסייע לכוחותיו של חפז לבסס עליונות אווירית לקראת השלב הבא של המערכה. מנגד, החולשה שהפגינו כוחותיו של חפז במערכה על טריפולי, למרות הסיוע הנרחב שזכו לו מצד רוסיה, מצרים ואיחוד האמירויות, מעלה סימני שאלה בנוגע ליכולתו של חפז להכריע את המערכה בלוב. נוסף על כך, האנטגוניזם שמצליח הגנרל חפז לעורר

ארגוני טרור בגבולה המערבי, אשר נתמכים על ידי כוחות זרים (טורקיה וקטר) ומאיימים בצורה גלויה על ביטחונה ויציבותה (Mourad, 2020). המסר של א-סיסי נועד להניע את הקהילה הבינלאומית ובמיוחד את ארצות הברית לפעולה כדי למנוע מלחמה אזורית בלוב, וכן להרתיע את טורקיה ואת ממשלת ההסכמה הלאומית מכיבוש קו סירת-אל-ג'פרה, שמוחזק כיום על ידי כוחותיו של חפטר. בהמשך לכך, הבית הלבן הביע את התנגדותו החריפה לכל מהלך צבאי שיביא להסלמה נוספת בלוב, וקרא להפסקת אש מיידית של כל הצדדים תוך קבלת יוזמת קהיר והתהליך המדיני שגובש בברלין כבסיס למשא ומתן (US says it opposes military escalation, 2020).

נוסף על כך, העובדה שטורקיה מארחת את נציגי תנועת האחים המוסלמים שברחו ממצרים ועומדת הלכה למעשה בראש מחנה האסלאם הפוליטי רק מעצימה את היריבות הקיימת בין המדינות, והופכת אותה למורכבת יותר. התבססות משטר התומך באחים המוסלמים בגבולה המערבי של מצרים מהווה בראיית קהיר איום ישיר על ביטחונה, נוכח הסיכון בזרימת מימן, אמצעי לחימה, פעילי טרור והגות רדיקלית, שיאתגרו את יציבות השלטון וילבו את המשך פעולת כוחות האופוזיציה והטרור מבית.

הכלים המדיניים של מצרים מוגבלים, אך היא מנסה למצוא אותם גם לנוכח המגבלות של הדינמיקה הבינלאומית, הממוקדת בימים אלו בבלימת נגיף הקורונה וגביוש מענה למיתון הכלכלי. קהיר הצליחה לגייס את וושינגטון לתמיכה ב'יוזמת קהיר', אך אין הדבר מעיד בהכרח על שינוי מעשי במדיניות האמריקאית בזירה. ממשל טראמפ עסוק בשרידות הפוליטית, בנגיף הקורונה ובהיערכות לבחירות הקרובות, ולא ברור אם ישקיע אנרגיות מדיניות בייצוב זירת לוב. כמו כן, הפנטגון בוחן בדאגה את המעורבות הרוסית הגוברת בזירה. ארצות הברית, למרות תמיכתה הפומבית בעמדה המצרית, לא תמהר להפעיל מנופים בזירה מחשש שהדבר יסייע להתבססות הנוכחות הרוסית בזירה, בדומה למודל הסורי (Starr, Burrows & Sirgani, 2017).

הדינמיקה הנוכחית עלולה להביא להסלמה ואף לחיכוך ישיר בין הצדדים, למרות שהדבר לא מתאים בהכרח לאינטרסים של המדינות, נוכח המחירים האפשריים. בהקשר זה נפגש הנשיא א-סיסי עם מנהיגי השבטים מלוב (16 ביולי) בכנס 'מצרים ולוב: עם אחד, גורל אחד'. במסגרת זו הוא קשר את ביטחון לוב ויציבותה לביטחון הלאומי המצרי, והביע את מחויבותו להפעיל כוח צבאי, אם יידרש, כדי למנוע השתלטות של "מיליציות

עם לוב בנוגע לסימון גבולות המים הכלכליים בין המדינות נועד לבלום את שאיפות יוון-קפריסין-מצרים-ישראל בפיתוח מאגרי הגז, והוא מערים קשיים ממשיים על התכנון להניח צינור גז לאירופה, שיצטרך לעבור במים טריטוריאליים טורקיים. טורקיה מבקשת להרחיב את השפעתה לעבר אפריקה ואירופה באמצעות דריסת הרגל שהיא מבקשת לבסס בזירה, לפעול למיצוי מאגרי הגז והנפט במים הכלכליים ולבסס אחיזה גם במאגרי הנפט של לוב. החזון של אנקרה מתנגש ישירות בחזון של קהיר.

חוסר תגובה מצרית בהקשר למהלך קידוח טורקי יפגע באינטרס כלכלי ישיר של מצרים ועלול לסדוק את דימויו של א-סיסי כמנהיג בעיני הציבור, וחשוב מכך – בעיני המערכת הביטחונית.

גזרה נוספת שבה טורקיה עתידה לבחון את נחישותן של מצרים ובעלות בריתה מתהווה כבר עתה במזרח הים התיכון, עם כוונתה של אנקרה לשלוח ספינות קידוח לגילוי מאגרי גז, וזאת בהמשך להסכם המים הכלכליים שנחתם בנובמבר 2019. השאלה המרכזית שבשלב זה אין לה תשובה היא: האם הצי המצרי יבלום את המהלך הטורקי ויסתכן בחיכוך צבאי ישיר? בינתיים מצרים מסתפקת באיומי הרתעה ובגיוס תמיכה בינלאומית לגינוי טורקיה. חוסר תגובה מצרית בהקשר למהלך קידוח טורקי יפגע באינטרס כלכלי ישיר של מצרים ועלול לסדוק את דימויו של א-סיסי כמנהיג בעיני הציבור, וחשוב מכך – בעיני המערכת הביטחונית (Erdogan: Turkey to start gas exploration, 2020).

למצרים יש כלים צבאיים שביכולתה להפעילם בהקשר של מעורבות צבאית ישירה במערכה בלוב. עם זאת, קהיר לא תמהר לעשות זאת. כניסה יבשתית ללוב עלולה להביא להתבוססות במערכה מתמשכת ללא תוחלת ולחיכוך ישיר עם טורקיה והזירה הבינלאומית. המחירים המדיניים והצבאיים של תרחיש זה גבוהים מדי. מצרים תמשיך ככל הנראה לסייע באספקת אמצעי לחימה וציוד מתקדם ללוב, לצד סיוע אווירי נדרש, אך תימנע ככל הניתן מהתערבות יבשתית שעלולה להביא כאמור להסתבכות צבאית ומדינית.

לצד זאת, הדינמיקה המסלימה בין הצדדים נמשכת. נשיא מצרים אמר בפומבי (20 ביוני) כי למצרים יש לגיטימציה בינלאומית להתערבות צבאית בלוב, והנחה את הצבא להיערך להגנה על המולדת (Direct Egyptian interference, 2020). א-סיסי הדגיש כי למצרים יש זכות להגן על עצמה מפני התבססות של

מצרים לבריטניה ובין מצרים לסודאן (1929) העניקו למצרים שליטה בפועל על הנהר עם הקצאה של 55.5 מיליארד מ"ק בשנה, והקצאה קטנה יותר לסודאן של 18.5 מיליארד מ"ק לשנה. המדינות שבהן עובר הנהר לא קיבלו כל הקצאה, ובכלל זה אתיופיה, שבה נמצא גם מקור הנילוס הכחול.

ב-1999 פתחו מדינות אגן הנילוס במהלך לשינוי הסכמי מי הנילוס מ-1929 ולקביעת חלוקה חדשה של מי הנהר. מצרים וסודאן סירבו לכל הצעה שעלתה במהלך המשא ומתן, והדבר הוביל להחלטה חד-צדדית של אתיופיה ב-2011 לבנות את הסכר, בניגוד גמור לעמדת קהיר וחרטום (Lazarus, 2018).

ההחלטה של אדיס אבבה הפתיעה את קהיר, שמתחה ביקורת חריפה על הלגיטימיות של המהלך. עם זאת, הטלתה הפנימית ב-2011 במצרים דחקה במעט את העיסוק בסכר התחיה מן השיח הפוליטי והציבורי. ביוני 2013 הצהיר הנשיא המצרי מוחמד מורסי, לקול תשואות קהל שומעיו, כי מצרים לא תקבל כל איום על משק המים שלה, וכי כל "האפשרויות פתוחות" אם כך יהיה הדבר. מורסי איים כי "אם הקצאת המים של מצרים תקטן אפילו בטיפה, הדם המצרי יהיה החלופה".

הנשיא א-סיסי, אשר הדיח את הנשיא מורסי בהפיכה צבאית, זנח את הטון המאיים לטובת ניסיון לפתור את המשבר עם אתיופיה באמצעים מדיניים. בשלב זה היה ברור כי המגה-פרויקט – שעתיד לייצר כ-6,000 מגה-ואט חשמל לשימוש מקומי וליצוא, ונתפס בעיני ההנהגה האתיופית כמיזם חיוני לרווחה כלכלית וחברתית – נמצא כבר בשלב מתקדם, וכי לא ניתן יהיה להחזיר את הגלגל לאחור. הדיפלומטיה המצרית עסקה מאותה עת באופן אינטנסיבי בסוגיות הקשורות למדיניות ניהול הסכר ומילוי מאגרי המים, ובקידום מהלכים מוסכמים להפחתה למינימום של איום הסכר על משק המים המצרי. במקביל קהיר פעלה להשגת תמיכה לעמדותיה בסכסוך מסודאן, ממדינות אפריקה ומן הזירה הבינלאומית, ובפרט מארצות הברית.

סודאן, שבתחילה חלקה עם מצרים את החשש בנוגע להשפעת הסכר על משק המים שלה, התקרבה בהדרגה לעמדה האתיופית. למרות שסודאן סובלת ממחסור במים, הוא אינו חמור כמו זה של מצרים, והאיום המרכזי הנשקף לה הוא של הצפה מסיבית אם הסכר יקרוס. עם זאת, סודאן הפנימה את ההיבטים החיוביים של הפרויקט האתיופי – ויסות זרם המים שסייע בפיתוח החקלאות המקומית ורכישת חשמל זול מאדיס אבבה – וריכזה בהתאמה את עמדתה בנוגע לפרויקט (וינטר ובן-ישראל, 2018).

טרור זרות, וארגוני טרור" על לוב. עם זאת, לצד האיום בהפעלת כוח צבאי קרא א-סיסי לצדדים לחזור למתווה המדיני ולהחיל הפסקת אש מיידית עם קבלת "נייר קהיר" כבסיס ליישוב הסכסוך. בהמשך לכך הסמיק הפרלמנט המצרי את הנשיא להפעיל כוח צבאי בלוב, אם הנסיבות ידרשו זאת (Egypt's parliament to mandate Sisi, 2020).

בשלב זה, מהלכי הנשיא נתפסים בדעת הציבור כמהלכי בלימה נדרשים נוכח התוקפנות הטורקית וכמאמץ לגיטימי להגנה על הגבול המערבי של המדינה. אם המהלך המצרי ירתיע את ממשלת ההסכמה הלאומית בלוב ויביא להפסקת אש, הדבר ייתפס כהצלחה של הנשיא א-סיסי בשמירה על הביטחון הלאומי המצרי מבלי להיגרר למערכה מיותרת. עם זאת, אם המערכה תפתח, "הקו האדום ייחצה" וקו סירה-אל-ג'ופרה ייפול, מצרים תצטרך לקבל החלטה על אופי המעורבות הצבאית בלוב. בהקשר זה, למבחן התוצאה תהיה השלכה ישירה על מעמדו של הנשיא, כאשר להצלחה או לכישלון צבאי מצרי בלוב – בין במסגרת מהלך צבאי מוגבל (תקיפות אוויריות) ובין במהלך צבאי רחב היקף (יבשתי ואווירי) – תהיה השפעה ישירה על יציבות מעמדו של הנשיא בעיני הציבור ובעיני אליטה הצבאית-ביטחונית.

המערכה על הנילוס: הקמת 'סכר התחיה' והדילמה המצרית

ב-8 באפריל 2020 הכריזה הממשלה האתיופית על מצב חירום במדינה בעקבות התפרצות נגיף הקורונה. שר האוצר האתיופי הצהיר בהקשר זה כי הממשלה תיאלץ לבחון מחדש את סדרי העדיפויות של הפרויקטים הלאומיים השונים, אך בנוגע לסכר התחיה לא יהיו שום עיכובים והפרויקט יעמוד בלוח הזמנים שהוגדר (Gebre, 2020). סכר התחיה המוכר גם כסכר המילניום נמצא בתהליך הקמה מאפריל 2011 וממוקם במעלה הנילוס הכחול בשטחה של אתיופיה, וכ-15 ק"מ ממזרח לגבול עם סודאן. תחנת הכוח ההידרואלקטרית שנבנית על הסכר עתידה להיות הגדולה באפריקה והשביעית בגודלה בעולם, והיא אמורה לספק חשמל למיליוני אזרחים אתיופים, להניב רווחים של מכירת חשמל למדינות שכנות ולחזק את מעמדה של אתיופיה בזירה האפריקאית. **הסכר, שנתפס כפרויקט אסטרטגי עבור אתיופיה** והוקם בעלות אסטרטגית במונחים הכלכליים של המדינה – קרוב ל-5 מיליארד דולר, אמור לסייע בפיתוח המדינה בתחומי הכלכלה והאנרגיה (Lazarus, 2018). הנילוס נתפס מבחינה סמלית ומעשית כעורק החיים של מצרים. 'הסכמי מי הנילוס' שנחתמו בין

מצידה הצהירה כי מילוי המאגרים ללא הסכם יסכן את הסכרים בסודאן, וכי האינטרס של חרטום הוא להגיע להסכמה משותפת בנושאים הקשורים לבטיחות הסכר ולשיטת מילוי המאגרים שתהיה מקובלת על כל הצדדים. סודאן הביעה התנגדות למהלך חד-צדדי של אתיופיה, שעלול להוות גם תקדים מסוכן לפרויקטים עתידיים נוספים על הנילוס הכחול, אך נזהרה מאימוץ רטוריקה חריפה ובחרה בעמדת התיווך כדי לגשר על הפערים בין העמדות (Amin, 2020).

מצרים נמצאת בצומת קבלת החלטות מורכב נוכח נחישותה של אתיופיה להפעיל את הסכר, גם באופן חד-צדדי, ובשל הסכנה המרחפת של פגיעה עתידית קשה במשק המים המצרי, אם תנאיה של קהיר לא ייענו. מצרים הצליחה לגייס את הבית הלבן לתמוך בעמדתה ולתווך במשא ומתן, ובחודשים האחרונים אף שכנעה את סודאן לצדד בעמדה המצרית. עם זאת, בדומה ללוב, הלחץ האמריקאי חסר בשלב זה מנופים אפקטיביים שיכולים לאלץ את אתיופיה לשנות מסלול. מצרים מצידה מנסה להרתיע את אתיופיה מפעולה חד-צדדית, גם באמצעות איומים עקיפים של הפעלת כוח, אך עד כה ללא השפעה ממשית. בשלב זה מתקיים סבב שיחות נוסף בין שלושת הצדדים בתיווך של דרום אפריקה, אך ללא הצלחה במשא ומתן. לצד זאת, תמונות לוויין הראו כי מאגרי המים של הסכר החלו להתמלא בפועל, ככל הנראה בעקבות הגשמים הכבדים שירדו מתחילת יולי. בהמשך לכך, בכירים במשטר האתיופיה הצהירו כי המאגרים ימולאו גם ללא הסכמה עם מצרים וסודאן, והעלו את מפלס הלחץ בציבור המצרי (Morsy, 2020). האם למצרים יש אופציה צבאית להשבת פעולת הסכר? גם אם התשובה לכך חיובית, המחירים של פעולה מסוג זה בזירה האזורית והבינלאומית יהיו נרחבים וארוכי טווח. באופן קונקרטי, כישלון של פעולה צבאית מצרית יכול להביא להקצנת העמדה האתיופית ולפגיעה ישירה במשק המים המצרי. לא פחות חשוב מכך, כישלון צבאי ישליך ישירות על הנשיא א-סיסי בעיני הציבור והמערכת הביטחונית המצרית. אם כך, מהם הכלים שנותרו בידי מצרים? הקלף העיקרי של קהיר בשלב זה הוא הפעלת לחץ במסגרת המשא ומתן המשולש וניסיון להגיע לפשרה מוסכמת. בהקשר זה תיאום העמדות עם סודאן חיוני לגיבוש עמדה אחידה מול אתיופיה, כאשר חרטום כאמור ממלאת תפקיד חשוב בתיווך בין הצדדים. כמו כן, לתמיכת הבית הלבן בעמדה המצרית, בעיקר נוכח חולשת האו"ם והמוסדות הבינלאומיים, יש חשיבות רבה בשל יכולתו להפעיל מנופי השפעה על אתיופיה (גם מאחורי הקלעים) לצורך ריכוך עמדתה במשא ומתן (Gramer, 2020).

במארס 2015 נחתם הסכם עקרונות משולש (מצרים-אתיופיה-סודאן) בחרטום, אשר נתפס כמסגרת מוסכמת להסכם עתידי שיתווה את מדיניות מילוי המאגרים והפעלת הסכר, לאחר בחינת השלכות הפעלתו על מדינות אגן הנילוס. א-סיסי סיכם בהקשר זה: "פרויקט סכר התחייה מהווה מקור לצמיחה למיליוני אזרחים אתיופים באמצעות הפקת אנרגיה נקייה וקבועה, אבל בכל הנוגע למדינות האחרות אשר חיות על אגן הנילוס, ובמיוחד מצרים, אשר לה מספר דומה של תושבים כפי שיש באתיופיה, בניית הפרויקט מהווה מקור לדאגה" (הסכם עקרונות מצרי-סודני-אתיופי, 2013).

הסכם העקרונות לא הביא לפריצת הדרך המיוחלת במגעים, ונוכח החשדנות וחוסר האמון העמוק בין הצדדים לא נרשמה כל התקדמות במשא ומתן. במאי 2018 נעתרה אתיופיה לדרישה המצרית להקים ועדת מחקר מדעית בלתי תלויה, שתספק הערכה של השפעת הסכר על זרימת המים למצרים. קהיר שאפה באמצעות תוצאות המחקר להשפיע על שיטת מילוי המאגרים והפעלת הסכר באופן שימזער את הפגיעה במשק המים המצרי. נראה היה שהמשא ומתן עלה על פסים חיוביים, עם ביקורו של ראש הממשלה האתיופי אביי אחמד בקהיר (יוני 2018) והצהרה על השגת הבנות משותפות בנוגע לסכר (הנשיא המצרי וראש הממשלה האתיופי הסכימו, 2018). עם זאת, הפערים נותרו מהותיים ולא חלה כל התקדמות מעשית ליישוב המחלוקות. שיא שלילי נרשם ביחסים כאשר ראש הממשלה האתיופי הצהיר בפרלמנט כי לא קיים כוח בעולם שיכול למנוע מאתיופיה להקים את הסכר, וכי אם יאלצו להיגרר למלחמה, אזי יגויסו מיליונים להגן על זכויותיה של המדינה (ראש הממשלה האתיופי: אם נצטרך נגייס מיליונים, 2020).

בשלב זה ניסתה ארצות הברית לפרוש את חסותה על המשא ומתן בין המדינות ולהביא ליישוב חילוקי הדעות. בנובמבר 2019 התקיים מפגש ראשון בווינגטון עם שרי החוץ של מצרים, סודאן ואתיופיה, בהובלת שר האוצר האמריקאי ונגיד הבנק העולמי. עם זאת, אתיופיה הודיעה על אי-הגעתה למפגש השלישי שעתידי היה להתקיים בווינגטון (27–28 בפברואר 2020), ובמסגרתו היו הצדדים אמורים לקדם חתימה על הסכם משותף. פיצוץ המשא ומתן והודעתה של אתיופיה כי לא תמתין להסכם עם סודאן ומצרים ותפעיל את הסכר כבר ביולי הקרוב העלה את רמת החשש במצרים, ובמקביל את הרטוריקה המתלהמת של כל הצדדים. ארצות הברית מצידה קראה לצדדים לשוב למשא ומתן ולהימנע מצעדים חד-צדדיים. העמדה של הבית הלבן, שקיבל את הפרשנות המצרית בסכסוך, לא הצליחה עד כה להשפיע בצורה מהותית על העמדה האתיופית. סודאן

העולמי לשעבר ופרשן כלכלי מוביל, טען בהקשר זה כי הדינמיקה הכלכלית בזירה הבינלאומית מזכירה את זו של השפל הכלכלי הגדול של 1929, וכי בדומה למשבר שנמשך יותר מעשור, גם משבר זה עתיד להתמשך ולהשפיע בצורה קשה על הכלכלה והחברה המצרית בשנים הקרובות. סראג' אל-דין הזהיר כי מצרים יכולה לחוות עוני רחב היקף ומשבר ביטחון תזונתי, המזכיר את תקופת השפל הגדול של המאה הקודמת (סראג' אל-דין, 2020).

השפל הכלכלי הגדול של 1929 פגע בכל השכבות של החברה המצרית, בעלי אמצעים וחסרי אמצעים כאחד, פועלים ופלאחים, סוחרים ובורגנים. בין השנים 1928–1933 ירד הערך היחסי של היצוא המצרי בשליש, וכך גם ההכנסה השנתית לנפש וכוח הקנייה לנפש. זאת ועוד, האבטלה גאתה במגזרי החקלאות והתעשייה בגלל הצטמצמות הסחר העולמי וסגירת השווקים, דבר שהוביל לעלייה ניכרת בהגירת אוכלוסייה לערים בחיפוש אחר תעסוקה. קהילות שלמות התרוששו ונתרו ללא כל תעסוקה והכנסה. בחלק מהכפרים אף היכה רעב קשה, ולממשלה לא היו כלים ממשיים לסיוע. המשבר הוליד תופעות חברתיות ופוליטיות חדשות – תנועת האחים המוסלמים בהנהגת חסן אלבנא הפכה בשנות ה-30 לתנועת ההמונים המובילה במצרים, ומפלגת הפועלים הקומוניסטית כמו גם תנועות לאומניות פשיסטיות הופיעו בזירה הציבורית, בהשפעת התנועות האידיאולוגיות האירופיות. הזירה הפוליטית והחברתית הפכה לשסועה, מנוכרת ואלימה, דבר שאף היה אחד הגורמים המעצבים למהפכת הקצינים החופשיים ב-23 ביולי 1952 (גרשוני, 1999).

הכלכלה המצרית כיום שזורה בכלכלה העולמית ושברירית נוכח תנודותיה, וקריסתה עלולה להביא לתוצאות הרוות אסון לחברה ולפוליטיקה המצרית. מצרים עדיין מתמודדת עם בעיות יסוד קשות: הגידול הדמוגרפי שאינו נשלט (במצרים יותר מ-100 מיליון תושבים) וצפיפות האוכלוסין הגוברת בערים יוצרים קושי מתמשך באספקת שירותים בסיסיים (בריאות, תעסוקה, חינוך, תשתיות מודרניות), וכן יכולת לספק מענה מתמשך לצורכי האנרגיה והמים. החשש ממיתון כלכלי עולמי מתמשך נוכח בעיות היסוד הקשות והבלתי פתירות, וחוסר היכולת לייצר שינוי מבני יסודי במשק שיאפשר התייעלות ושינוי סדר העדיפות בהקצאת המשאבים (לדוגמה, קיצוץ בצבא ובשירות הציבורי המנופח והלא יעיל) – כל אלה מעצימים את חוסר הוודאות בנוגע לעתיד הכלכלי של המדינה.

למעשה, קרן המטבע העולמית צופה ירידה חדה בצמיחה במצרים כבר בשנה הקרובה (מ-5.6 אחוזים

הנשיא א-סיסי הצהיר מספר פעמים בשנים האחרונות כי הדרך היחידה לפתור את המשבר בין המדינות היא הדרך המדינית. כישלון במשא ומתן, שיוביל למהלך חד-צדדי של אתיופיה ולמילוי הסכר בצורה שתשפיע על משק המים המצרי, ישליך באופן ישיר על הנשיא ועל מנהיגותו בעיני דעת הקהל והצמרת הביטחונית-צבאית. מנגד, הגעה לפשרה מוסכמת תחזק את מעמדו כמנהיג שהשכיל להפעיל מנופים ולגבש תמיכה אזרחית ובינלאומית בעמדה המצרית, ובכך למנוע פגיעה בעורק החיים של מצרים. הדרמה סביב סכר התחיה מגיעה לשיאה, וההיתכנות להחרפה ביחסים בין המדינות גוברת. הכדור נמצא במגרש האתיופי, והלחץ בצד המצרי מגיע לסף רתיחה.

התפרצות מגפת הקורונה והחשש משפל כלכלי

בשבועות האחרונים של חודש יולי, היקף התחלואה במצרים מנגיף הקורונה החל לרדת מתחת לרף ה-1000 חולים חדשים ביום, וההערכה הרווחת במשרד הבריאות המצרי הייתה כי הגל הראשון של המגפה נמצא במגמת דעיכה. בחודשים האחרונים הגיעה מערכת הבריאות כמעט לסף קריסה, כאשר צוותי הרפואה נפגעו באופן רחב מהנגיף בשל מחסור בצידוד מגן וכוח אדם חלופי, ושיעור התמותה עלה באופן עקבי. לצד זאת, יש לבחון בזהירות את המספרים של משרד הבריאות, נוכח עדויות רבות על תחלואה נרחבת באוכלוסייה הכללית ומהלכים אגרסיביים של המשטר למניעת פרסום ידיעות או מחקרים שמערערים את נתוני משרד הבריאות. למרות הנסיגה בהתפרצות התחלואה בשלב זה, החשש מהתפרצות רחבת היקף במסגרת "גל שני" של המגפה, אשר עלול להוביל לפגיעה קשה בתפקוד מערכת הבריאות ולתמותה נרחבת, מתבטא בהובלת מאמצי הסברה ממסדיים ובנקיטת צעדי הגבלה חברתיים מצומצמים. עם זאת, תרחיש של משבר בריאותי רחב היקף ולא נשלט, שבו המדינה אינה עומדת במחויבותה לספק ביטחון בריאותי לציבור, הוא תרחיש משני בראיית המשטר, נוכח התממשות התרחיש המסוכן של קריסה כלכלית שעלולה להוביל לעוני רחב ממדים, לרעב ולהתפרקות הסדר הציבורי והפוליטי. הדילמה המצרית היא בבחירה בין שתי אופציות גרועות, ולכן במסגרת מדיניות ניהול הסיכונים המשטר מתמקד במניעת קריסה כלכלית, גם אם משמעותה עלייה בהיקף התחלואה והתמותה במדינה.

בהקשר זה יש להכיר בטרואמה של המשבר הכלכלי הגדול של 1929, שעודנה נוכחת בתודעה ההיסטורית המצרית. ד"ר איסמעיל סראג' אל-דין, סגן יו"ר הבנק

פומבית על תפקודו של משרד הבריאות. מעצר זה הביא לקריאה פומבית חריגה של סינדיקט הרופאים המצרים לשחרר את הרופאים לאלתר ולהעניק להם הגנה משפטית. במערכה על דימוי המשטר המדינה "לא לוקחת שבויים" ופועלת באגרסיביות להשתקת קולות שמערערים את הנרטיב שהיא מבקשת להנחיל (Egyptian state media accuses doctors, 2020). המיתון הכלכלי העולמי הצפוי והשלכותיו הקשות על המשק המצרי, לצד משבר הבריאות החמור ביותר בהיסטוריה המצרית המודרנית, מציגים אתגר מורכב ומסוכן להמשך יציבות המשטר. צונאמי כלכלי מהווה את החשש המרכזי, כאשר ההנחה הסמויה היא כי עם משבר הבריאות ניתן יהיה להתמודד לאור הגיל החציוני הצעיר של האוכלוסייה המצרית, וגם בשל חוסר התוחלת במדיניות של הגבלות חברתיות וסגרים במדינה שסובלת מצפיפות אוכלוסין כה גבוהה ומתשתיות כה רעועות. מחיר הטעות של מדיניות זו גבוה ועלול להביא לטלטלה נוספת בחברה ובפוליטיקה המצרית, אך נוכח האלטרנטיבות הניצבות בפני המשטר ולקחי ההיסטוריה, הבחירה בכלכלה על פני הבריאות היא ככל הנראה מחויבת המציאות.

סיכום ומשמעויות

אנו עומדים יחד ברגע היסטורי בתולדות האומה, בהתמודדות עם מגפת הקורונה, אשר מחייבת את כולם לשלב ידיים ולהפגין סולידריות כדי שנעבור את המשבר בשלום, תוך שמירה על כל מה שהצלחנו להשיג בתחומים שונים. מאמצי המדינה המצרית – הממשלה והעם, מכוונים להתמודדות עם נגיף הקורונה לצד המשך יישום תוכניות הפיתוח והשמירה על יציבות כלכלית במהלך תקופה קשה זו. אויבי המדינה מנסים להטיל ספק בהישגי המדינה ובמאמציה. אני שם את מבטחי בעם המצרי שתמיד ידע להפגין נחישות כאשר התמודד עם אתגרים מסוג זה. מי ייתן והאל יברך את מצרים ואת המצרים (נצאר, 2018).

הציטוט ממחיש את הלחץ שבו נתון א־סיסי, אשר בדבריו מדגיש את הצורך בחיזוק היציבות הכלכלית והלכידות החברתית, תוך הצבעה על "אויבי המדינה" אשר מפיצים "שקרים" על אודות כישלון המדינה בהתמודדות עם המגפה. המשטר – שהרחיב את סמכויות החוק לשעת חירום במסגרת המאבק הכולל בקורונה – מנצל זאת

ב־2019 ל־2 אחוזים ב־2020). מגזר התיירות הכניס 12.6 מיליארד דולר לכלכלה במהלך 2019 ותרם 10 אחוזים מכלל התעסוקה במשק, והפגיעה בו חמורה ונושאת השלכות נרחבות על כל פעילות המשק. כמו כן, לירידה הצפויה בהכנסות מתעלת סואץ כתוצאה ממיתון גלובלי בסחר העולמי ולפגיעה הצפויה מהכנסות של פועלים מצרים, העובדים במדינות המפרץ (ב־2019 נכנסו 25.2 מיליארד דולר למצרים מעובדים מחוץ למדינה) וקעת חוזרים בהמוניהם למצרים, תהיה השפעה שלילית רבה על הביצועים של המשק המצרי. הביטוי המרכזי לכך, מלבד הירידה בצמיחה, יהיה בעלייה ניכרת בהיקף האבטלה (ההערכה היא כי מדובר בשיעור של יותר מ־10 אחוזים כבר ב־2020), וחמור מכך – בירידה דרמטית באיכות החיים ובעלייה בשיעור העוני במדינה. במידה שהמשבר הכלכלי העולמי יתמשך מעבר ל־2020, הקריסה הכלכלית במצרים עלולה להזכיר את משבר 1929 ולהביא לגלי מחאה חברתיים ואף להתארגנויות פוליטיות חדשות (ממסדיות או חוץ־ממסדיות), שיאתגרו את הסדר הפוליטי הקיים (Suleiman, 2020).

המדיניות שעוצבה נוכח כל זאת התבטאה באכיפה חלקית של הגבלות חברתיות וכלכליות, שביניהן בולטות עצירת טיסות בינלאומיות, סגירת מוסדות החינוך והתרבות, סגירת המסגדים והחלת עוצר לילי. במקביל, רוב המשק פעל בשגרה מלאה במהלך שעות היום, ובמסגרת זו גם השווקים הצפופים והתחבורה הציבורית. הממשלה הקצתה 5.8 מיליארד אירו כ"חבילות סיוע", שמהם הועברה מחצית מהסכום למגזר התיירות הקורס, החיוני כאמור לכלכלה המצרית כמקור תעסוקה והכנסות מרכזי. במסגרת המהלכים שננקטו למניעת קריסה של מגזרים שונים, אישרה קרן המטבע הבינלאומית (IMF) הלוואה בסך 2.8 מיליארד דולר, ובהמשך אישרה הלוואה נוספת בסך 5.2 מיליארד דולר לסיוע בהתמודדות עם נגיף הקורונה (IMF approves 5.2 billion loan, 2020). כמו כן, הממשלה המצרית הכריזה על תוכנית "חיים בנוכחות הקורונה", שמשמעה פתיחה הדרגתית ומלאה של המשק מאמצע חודש יוני. זאת במטרה להניע את הכלכלה באמצעות השבת התעופה הבינלאומית, פתיחת בתי המלון ואתרי הנופש כדי להחיות את מגזר התיירות, לצמצם את הסגרים ואת מדיניות ההגבלות במצרים גופא ולעודד את השבת המשקיעים למצרים (Egypt reopens airports and welcomes tourists, 2020).

במקביל, המשטר פועל בצורה אגרסיבית להשתקת ולדיכוי קולות המציגים תמונה ביקורתית בנוגע להתמודדותו עם הנגיף. המשטר אינו מגלה נכונות להכיל קולות שפוגעים בדימוי של מצרים. דוגמה בולטת בהקשר זה באה לידי ביטוי במעצרו של רופאים שהעבירו ביקורת

מודל ההערכה של ידלין וגולוב נועד לתת מענה לשאלה אם הסבירות ליציבות שלטונית במדינה נמוכה, בינונית או גבוהה, ואיזו מדינה היא בעלת סבירות גבוהה לערעור יציבותה. המודל מציג ארבעה פרמטרים שזוהו על ידי הכותבים כמשפיעים על התפתחות התקוממויות ומהפכות במזרח התיכון: הזירה הפנימית, הזירה הבינלאומית, הזירה הכלכלית וגורמים המעכבים שינוי שלטוני. המודל המבוסס על מתודולוגיית "בחירת המומחה" אמור לסייע לחוקרים בתהליך הערכת יציבות המשטר באמצעות ניתוח יסודי של הפרמטרים השונים, על מרכיביו האיכותניים והכמותיים. שיטה זו מאפשרת לבחון בצורה ביקורתית הנחות יסוד באמצעות פירוק והרכבה מחדש של הפרמטרים שהוגדרו. לעומת מודלים אחרים, תוצאות המודל מוצגות בצורה מספרית. הביקורת המרכזית בהקשר למודל זה קשורה לתהליך ההערכה של המדדים, אשר במהותו אינו אובייקטיבי ובדרך כלל מעוגן בקונספציה מחקרית (ידלין וגולוב, 2013).

מצרים חווה התלכדות חסרת תקדים של משברים שעלולה לערער את יציבותה הביטחונית, הכלכלית והפוליטית בתקופה הקרובה, ולהציב מבחן מנהיגות לא פשוט בפני הנשיא א-סיסי.

הטענה שמציג מאמר זה היא שהעיסוק בסוגיית היציבות מחייב צניעות מחקרית והפנמה כי אין תשובה ברורה לשאלות העוסקות בחיזוי ובהערכה עתידית, ובמיוחד לאלו שנמצאות בתהליך של התהוות, ובהן לדינמיקה יש משמעות מחוללת. ברון וקורדסמן הציגו את הבעייתיות בהסתמכות על מודלים לביסוס הערכה בנושא יציבות מנהיגים ומשטרים, אשר נובעת בעיקר ממורכבות הסוגיה – ריבוי השחקנים, המעצבים והמשפיעים בכל רגע נתון, לצד הקושי האובייקטיבי לתת מענה לשאלות הרבות שעולות באמצעות שימוש במודל גנרי (ברון, 2018; Cordesman, 2018). כמו כן, מודלים כמותיים להערכת יציבות שנויים במחלוקת לאור הסובייקטיביות המובנית בתהליך ההערכה של החוקר, וכן נוכח מהימנות המקורות שעליהם מסתמך מחקר היציבות. בהקשר זה, ברון ורויטמן טענו כי נוכח התעצמות תופעות הפייק ניוז והפוסט-אמת יש קושי אמיתי וגובר לברר את המציאות, להבין אותה ולקבל על בסיסה החלטות חיוניות לטובת אינטרסים בליבת הביטחון הלאומי. הנחה זו רלוונטית לשאלות הנוגעות למחקר יציבות. העובדה שמדינות במזרח התיכון מפעילות מאמצי השפעה, תודעה והשחרה כדי להזים טענות ביקורתיות ולנסות לשלוט במסר המועבר ובהלך

כדי לדכא באופן שיטתי כל ביטוי של ביקורת או עמדה המנוגדת למדיניות של הממשלה. הציבור מורתע ואינו יוצא בשלב זה למחאה ציבורית רחבה. מה גם שהאיום הקונקרטי של הפעלת סכר התחייה ושל התבססות טורקית בגבולה המערבי של מצרים מאפשר הסתת קשב מזירת הפנים לאויביה "האמיתיים" של מצרים, שמציבים איום מוחשי על ביטחונה הלאומי של המדינה. מדיניות המשטר בהתמודדות עם תופעת המחאה הציבורית בשנים האחרונות התבטאה בסגירת המרחב הציבורי ובפגיעה חסרת תקדים בכל ביטוי של התארגנות פוליטית או חברתית שנתפסה כאיום. בניגוד למדיניות של קודמו, הנשיא מובארכ – אשר אפשר שיח חופשי יחסית בתקשורת העצמאית ובמדיה החברתית ואף אישר לתנועת האחים המוסלמים לפעול ולהתארגן בחברה ובפוליטיקה המצרית, על בסיס ההנחה כי נדרש לבסס איזונים מסוימים (גם אם למראית עין) וליצור שסתומים הכרחיים לשחרור קיטור ציבורי – המדיניות של המשטר המצרי הנוכחי מבטאת חוסר סובלנות כלפי אופוזיציה מכל סוג שהוא. המשטר מנסה לבסס הרתעה אפקטיבית באמצעות החלשת כל אלטרנטיבה רעיונית או ארגונית והנחלת תפיסת מציאות של "אין חלופה בלתו", וכן באמצעות הטמעת המסר בדבר המחיר של ערעור היציבות והשפעתו על ביטחון האזרחים.

בשנים האחרונות פותחו מספר מודלים שניסו להתמודד עם הצורך המחקרי להעריך את הסבירות ליציבות המשטרים, כמו גם את הפוטנציאל לשינוי בהם. המחקרים שנערכו בעקבות הטלטלה בעולם הערבי ביטאו את ההפתעה הבסיסית של החוקרים מן האקדמיה ומגופי המודיעין, נוכח ערעור ההנהגות המקומיות. ברון העריך כי עידן יציבות המנהיגים במזרח התיכון הגיע לסיומו, בשל מאפייני התקופה וההבנה של כל השחקנים ששינוי משטרי הפך להיות בגדר האפשר. הוא הציע מודל מערכתי המהווה לתפיסתו מסגרת לדיון מחקרי פתוח. המתודולוגיה התמקדה בשלושה הקשרים מרכזיים: המדינות והארגונים (ציבור, אליטות מקומיות, צבא ומגנני ביטחון ועוד); האזור ו"רוח התקופה" (הדינמיקה האזורית, ההדדיות הפוליטית, הזיקות החברתיות ועוד); המערכת הבינלאומית וההשפעה שלה על המערכות המקומיות. לטענתו של ברון יש שני כשלים מרכזיים שנוכחים במחקר יציבות המנהיגים: "כשל הדמיון" של החוקר ו"הדיקטות בקונספציות", שמונעים בחינה ביקורתית והצגת תרחישים של שינוי מערכתי. כשלים אלו מעמידים בסימן שאלה את יכולתו של החוקר לנתח נכוחה את המורכבות של דינמיקה מערערת שיכולה להוביל לשינוי (ברון, 2018).

מצרים עלולה להיקלע בשנה הקרובה ל"סערה מושלמת", שתבחן את לכידות המשענות הפנימיות של הנשיא (צבא, מערכת הביטחון, משרדי הממשלה והגופים הציבוריים) וכן את נכונות הציבור לצאת למחאה רחבה נוספת, למרות הדיכוי הכבד והיעדרה של אופוזיציה פוליטית או חברתית. ההחלטות שיתקבלו בחודשים הקרובים על ידי מצרים ועל ידי השחקניות האחרות בזירה האזורית והבינלאומית, הדינמיקה שתפתח בעקבות זאת, מבחן התוצאה והאופן שבו הוא ייתפס – כל אלה ישפיעו באופן ישיר על דימויו ומעמדו של הנשיא ועל יציבות המערכת כולה. סוגיית היציבות במצרים עומדת שוב על הפרק.

ד"ר משה אלבו הוא חוקר בכיר במרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית, המתמחה בהיסטוריה של מצרים בעת המודרנית ובסוגיות אסטרטגיות של ביטחון ומדיניות במזרח התיכון. בשירות הצבאי כיהן כסגן-אלוף ("מיל") אלבו בתפקיד ראש זירה בחטיבת המחקר באגף המודיעין, והיה מפקד יחידת הקישור למצרים בחטיבת קשרי החוץ באגף התכנון.

מקורות

- אל-אסואני, ע' (2017). **מועדון המכוניות של מצרים** (תרגום ב' הורביץ). כנרת זמורה דביר, עמ' 17–19.
- אל-זיטון הוא אל-הדף (31 בינואר, 2018). **הדברים שקרו לפני 7 שנים ב-2011 לא יישנו במצרים** [תורגם מערבית] [סרטון]. YouTube. <https://youtu.be/OCExCMDxxBI>
- ברון, א' (2018). **הערכת יציבות מנהיגים במזה"ת בעידן של אי וודאות ואי יציבות – מחקר עומק**. המרכז למורשת המודיעין, המכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין. <https://www.intelligence-research.org.il/userfiles/banners/Omek%20-%20207.pdf>
- ברון, א' ורויטמן, מ' (2019). ביטחון לאומי בעידן של פוסט-אמת ופייק ניוז. **עדכן אסטרטגי**, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://www.inss.org.il/he/publication/national-security-in-the-era-of-post-truth-and-fake-news>
- גרשוני, י' (1999). אור בצל – מצרים והפאשיזם, 1922–1937. עם עובד, עמ' 87–95.
- וינר, א' ובן-ישראל, י' (2018). מצוקת המים של "ארץ הנילוס": ממשיך להזדמנות? **מבט על**, גיליון 1089, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- וינר, א' ולינדנשטראוס, ג' (2019). מעבר לאנגריה: מה משמעותו של פורום הגז של מזרח הים התיכון?, מבט על, גיליון 1133, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- הנשיא המצרי וראש הממשלה האתייופיים הסכימו על תפיסה משותפת בנוגע לסכר התחיה (10 ביוני, 2018). צרפת 24. <https://www.france24.com/ar/20180610>
- הסכם עקרונות מצרית-סודנית-אתיופיים בנושא סכר התחיה [תורגם מערבית] (23 במרץ, 2015). **Arabic BBC**. https://www.bbc.com/arabic/middleeast/2015/03/150323_egypt_sudan_ethiopia_dam
- ידלין, ע' וגולוב, א' (2013). **יציבות משטרים במזרח התיכון: מודל לניתוח והערכת סיכויי לשינוי שלטוני**. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://www.inss.org.il/he/publication/regime->

הרוח הציבורי רק מעצימה את הקושי של החוקרים להפריד בין נתוני אמת לבדיה ולבסס את הנתונים והמדדים המשמשים במחקר (ברון ורויטמן, 2019). באופן קונקרטי, מצרים חווה התלכדות חסרת תקדים של משברים שעלולה לערער את יציבותה הביטחונית, הכלכלית והפוליטית בתקופה הקרובה, ולהציב מבחן מנהיגות לא פשוט בפני הנשיא א-סיסי. השימוש במודלים שונים לבחינת יציבות בהקשר המצרי יכול לסייע במיקוד המדדים והפרספקטיבות המחקריות ובניתוח המשתנים השונים, תוך מיפוי הזיקות ביניהם. עם זאת, הדינמיקה של תהליך קבלת ההחלטות נוכח התנהגות השחקנים בהקשרים השונים, המיסקלקולציה, מבחן התוצאה בזירות הפעולה השונות וכן ההשלכות הישירות, העקיפות והלא צפויות של אופן התגבשות מכלול האיומים על ביטחונה הלאומי של מצרים – לכל אלה יש השפעה מכרעת על יציבות המשטר. תפקיד המודלים אם כך, בראיית מחקר זה, הוא לשמש בסיס לדיון ולסייע בהצבעה על כיווני התפתחות אפשריים, אך יש להביא בחשבון כי להתנהגות הסובייקטיבית, להתנהגות הבלתי רציונלית ולמרחבי האי-ידעה (unknowns) יש מקום מכונן ביכולת להעריך נכונה התפתחויות המשפיעות על סוגיית היציבות.

לבסוף, מאמר זה ממחיש את המחירים האפשריים למשטר המצרי בתהליך קבלת ההחלטות נוכח האתגרים המורכבים בזירות השונות. האסטרטגיה המצרית האזורית בשלב זה נועדה לבלום את המהלך הטורקי בלוב, למנוע מהלך חד-צדדי של הפעלת סכר התחיה באתייופיה, לייצב את המשק ולמנוע קריסה כלכלית ובריאותית. קהיר פועלת בעיקר באמצעות כלים מדיניים, תוך איום בהפעלת כלים צבאיים בלוב ואתייופיה. עם זאת, מצרים תנסה להימנע ככל האפשר מהרפתקאות צבאיות שעלולות לגרום אותה להסתבכות מיותרת, יקרה וחסרת תוחלת. הדילמה היא אותנטית: כישולן צבאי יכול להשליך ישירות על מעמדו של הנשיא, אך אי-מעורבות צבאית במסגרת התממשות תרחיש מסוכן בלוב או באתייופיה תגרום ביקורת חריפה לא פחות מבית, על חולשתה של ההנהגה המצרית בשמירה על האינטרסים הלאומיים. נוסף על כך, עוצמת המשבר הבריאותי והחשש מצונאמי כלכלי עתידי שיערער את יציבות המדינה מחייבים מהלכים לניהול מדיניות מורכבת של פתיחת הכלכלה לעסקים, תוך ניסיון להכיל את התפשטות התחלואה והתמותה. עם זאת, מיתון כלכלי עולמי מתמשך יפגע באופן ישיר בכלכלה המצרית ועלול לגרום אותה למשבר עמוק וקשה, בלי קשר למדיניות שתחיל מצרים בנוגע לפתיחת הכלכלה בשגרת הקורונה, ולכן יכולות להיות השלכות מרחיקות לכת בחברה ובפוליטיקה המצרית.

- france24.com/en/20191013-egypt-arrests-two-more-prominent-activists-in-ongoing-sweep
- Egypt's efforts in Libya to activate free will of Libyan people: Al-Sisi. (2020, July 16). *Daily News Egypt*.
- Egypt's parliament to mandate Sisi to intervene militarily in Libya (2020, July 18), *Ahram Online*.
- Egypt reopens airports and welcomes tourists to pyramids after COVID closure. (2020, July 1). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-egypt/egypt-reopens-airports-and-welcomes-tourists-to-pyramids-after-covid-closure-idUSKBN2426VX>
- Egyptian state media accuses doctors of treason for speaking up on coronavirus crisis. (2020, June 8). *Al-Monitor*.
- El-Gamaty, G. (2020, January 28). Berlin: Breakthrough for Libya, or more of the same? *The New Arab*
- Erdogan: Turkey to start gas exploration in eastern Mediterranean. (2020, January 16). *Al-Jazeera*.
- Feingold, S. (2018, August 19). Egypt's President Sisi ratifies new internet control law. *CNN*. <https://edition.cnn.com/2018/08/19/middleeast/egypt-sisi-internet-cyber-law-terrorism/index.html>
- Gebre, S. (2020, April 10). Ethiopia to Press Ahead with Africa's Biggest Hydropower Dam. *Bloomberg*.
- Gramer, R. (2020, July 22). Trump mulls withholding aid to Ethiopia over controversial dam. *Foreign Policy*.
- Hincks, J. (2019, April 8). Egypt's Alaa al-Aswany learns the cost of writing against the regime, *TIME*.
- IMF approves 5.2 Billion loan for Egypt against COVID-19. (June 27, 2020). *Egypt Independent*.
- Kirkpatrick, D. (2018). *Into the Hands of the Soldiers: Freedom and Chaos in Egypt and the Middle East* (pp. 279- 281). Penguin.
- Lazarus, S. (2018, October 21). Is Ethiopia taking control of the River Nile? *CNN*. <https://edition.cnn.com/2018/10/19/africa/ethiopia-new-dam-threatens-egypts-water/index.html>
- Mohamed H. (2019, February 1), Establishing Russian industrial zone in Egypt comes into force. *Egypt Today*.
- Morsy, A. (2020, June 18). Egypt says dam talks deadlocked as Ethiopia rejects a binding deal. *Ahram Online*.
- Mourad, M. (2020, June 20). Egypt has a legitimate right to intervene in Libya, Sisi says. *Reuters*.
- Singh, M. (2020). U.S. policy in the Middle East amid great power competition. Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/opeds/Singh20200330-RISG.pdf>
- Starr, B., Burrows, E., & Sirgani, S. (2017, March 15). US officials warn Russia could be interfering in Libya. *CNN*. <https://edition.cnn.com/2017/03/14/politics/us-russia-influence-libya/index.html>
- Suleiman, H. M. (2020, June). Economic impact of COVID-19: Powerful shock to post reform Egypt, *Euromesco*.
- US says it opposes military escalation in Libya, calls for building on Egyptian initiative. (2020, June 22). *Ahram Online*.
- Who is Mohammed Ali, the man calling for el-Sisi's removal? (2019, September 21), *Aljazeera*. <https://www.aljazeera>.
- stability-in-the-middle-east-an-analytical-model-to-assess-the-possibility-of-regime-change
- כיצד שינתה טורקיה את כיוון המלחמה בלוב? (7 ביוני). אל-ח'ליג' אל-ג'דיד. [תורגם מערבית]. <https://thenewkhalij.news/article/193793/>
- נצאר, מ' (2020, 28 במאי). א-סיסי מעביר מסר בנושא הקורונה: אויבי המדינה מנסים להטיל ספק בהישגי המדינה ומאמציה. [תורגם מערבית].
- סראג' אל-דין: משבר הקורונה ישפיע בצורה שלילית על הכלכלה המצרית. (2020, 6 במאי). **בואבת אל-אהראם**. [תורגם מערבית] <http://gate.ahram.org.eg/News/2403987.aspx>
- ע'אנמי, מ' (2020, 7 ביוני). הצבא הלובי שולח תגבור צבאי לצירים סביב סירט. **אל-ערביה**. [תורגם מערבית].
- קריאה להפסקת אש ולהתנגות משא ומתן... א-סיסי הצהיר בלוויית חפזר וצאלח על יוזמה מדינית בנושא לוב. (2020, 6 ביוני). **אל-ג'זירה**. [תורגם מערבית]. <https://www.aljazeera.net/news/2020/6/6/>
- ראש הממשלה האתיופי: אם נצטרך נגייס מיליונים למלחמה על סכר התחייה. (2019, 22 באוקטובר). **אל-ג'זירה**. [תורגם מערבית]. <http://mubasher.aljazeera.net/news/>
- Al-din, R., & Badi, E. (2020, June 15). Libya's proxy sponsors face a dilemma, Brookings.
- All according to plan. (2014, August 12), Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/report/2014/08/12/all-according-plan/raba-massacre-and-mass-killings-protesters-egypt>
- Amin, M. (2020, June 24). Khartoum says Ethiopian dam poses risk to Sudan dams. Anadolu Agency.
- Berman, L., & Albo, M. (2020, April 5). Egypt's strategic balancing act between the US and Russia. *JISS*. <https://jiss.org.il/en/berman-albo-egypts-strategic-balancing-act-between-the-us-and-russia/>
- Blaydes, L. (2019, April 22). Challenges to stability in Egypt. Hoover Institution.
- Brown, N. (2017, April 13). Egypt is in a state of emergency. Here is what that means for its government. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/04/13/egypt-is-in-a-state-of-emergency-heres-what-that-means-for-its-government/>
- Cordesman, A. (2018). Stability in the Middle East: The range of short and long-term causes. *CSIS*. <https://www.csis.org/analysis/stability-middle-east-range-short-and-long-term-causes>
- Direct Egyptian interference in Libya legitimate under right to self-defense: Al-Sisi (2020, June 20), *Daily News Egypt*. <https://www.dailynewssegypt.com/2020/06/20/any-direct-egyptian-interference-in-libya-internationally-legitimate-al-sisi/>
- East Mediterranean Gas Forum — EMGF (n.d.). State Information Service. <https://sis.gov.eg/section/52/9458?lang=>
- Egypt: New protest law gives security forces free rein. (2013, November 25), Amnesty International <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2013/11/egypt-new-protest-law-gives-security-forces-free-rein/>
- Egypt arrests two more prominent activists in ongoing sweep. (2019, October 13), *France 24*. <https://www>.

- Khattab A., Awwad A., Anchor J., & Davies E. (2011). The use of political risk assessment in Jordanian multinational corporations, *Journal of Risk Research* 14 (1), 97-109.
- Mada Masr editor-in-chief Lina Attalah released from police custody. (2020, May 17), *Mada Masr*. <https://madasr.com/en/2020/05/17/news/u/mada-masr-editor-in-chief-lina-attalah-arrested/>
- Minister: Egypt ranks among the lowest in coronavirus deaths worldwide; higher mortality rates among men, cancer and heart patients. (2020, June 16). *Ahram Online*.
- Oetzel M., Bettis R., & Zenner M. (2001). Country risk measures: How risky are they? *Journal of World Business*, 36/2, 128-145.
- Rights groups slam Egypt arrest of news outlet founder. (2020, June 25), *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2020/06/rights-groups-slam-egypt-arrest-news-outlet-founder-200625095840212.html>
- Russia lends Egypt 25 Billion for Dabaa nuclear power plant. (2020, February 26). *Al-Monitor*.
- Sudan proposes granting Ethiopia the right to build more Blue Nile reservoirs. (2020, July 22), *Egypt Independent*.
- [com/news/2019/09/mohamed-ali-man-calling-el-sisi-removal-190921014032765.html](https://www.bloomberg.com/news/2019/09/mohamed-ali-man-calling-el-sisi-removal-190921014032765.html)
- Wadhams, N. (2019, November 2), U.S. warns Egypt of sanctions over Russian warplanes purchase. *Bloomberg*.
- Wehrey F. (2020, January 24) Among the Syrian militiamen of Turkey's intervention in Libya. *Carnegie Endowment for International Peace*.

לקריאה נוספת

- אלבו, מ' (2020, 31 במרס). האם מצרים בשליטה על התפרצות הקורונה? *JISS*. <https://jiss.org.il/he/albo-is-egypt-in-control-of-the-corona-outbreak/>
- טורקיה עונה ליוזמת א-סיסי בנושא לוב: אין אפשר לחתום על הסכם הפסקת אש עם חתרינים (2020, 11 ביוני). אל-שרק אל-אוסט. [תורגם מערבית]. <https://arabic.cnn.com/middle-east/turkish-fm-egypt-sisi-libya/11/06/2020/article>
- Biden hits out at US support for Egypt's Sisi. (2020, July 13,). *Middle East Eye*.
- Bilgic, T., & Kozok, F. (2020, June 8). Erdogan Signals Libya 'Agreement' with US After Trump Call, *Bloomberg*.
- Ethiopia Observer. (2020, June 13). Egyptian tycoon beats the drum of war over Nile dam. *Ethiopia Observer*.